

LA RELACIÓ EPISTOLAR ENTRE
JOAN PUIG I FERRETER I JOSEP CARNER*

ORIOI TEIXELL PUIG

*Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana
Universitat Rovira i Virgili*

El 3 d'agost de 1949 Joan Puig i Ferrerter escriví a Josep Carner des de París per anunciar-li la represa de les Edicions Proa a Perpinyà i per sol·licitar-li una obra per a la col·lecció «A Tot Vent», de la qual Puig és, novament, i a l'exili, director literari: «Estimat i admirat amic: Josep Queralt i jo anem a reprendre, a França naturalment, les Edicions Proa.» Amb el mateix propòsit i amb una fórmula introductòria gairebé idèntica, Puig escriuria a Domènec Guansé¹ un mes més tard i a Xavier Benguerel² dos mesos més tard. Amb tot, l'intercanvi epistolar de Puig amb Carner³ havia començat un any abans, al 1948 —a pro-

* Aquest treball forma part de la investigació del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC) de la Universitat Rovira i Virgili, consolidat per la Generalitat de Catalunya (2017 SGR 599).

1. Per a la relació epistolar Puig-Guansé, vegeu TEIXELL 2016 i, per a una carta anotada de l'intercanvi, TEIXELL 2017.

2. Per al carteiig Puig-Benguerel, vegeu BUSQUETS I GRABULOSA 1993. Resten, no obstant això, quatre lletres inèdites —una, signada conjuntament entre Benguerel i Guansé. Busquets i Grabulosa (1993: 151) explica que Graells li fa avinent l'existència de tres d'aquestes cartes no publicades però que no aconsegueix de trobar-les. Hi ha, però, dos errors substancials en l'edició epistolar: (a) els tres poemes («Tríptic de solitud») —i la recomanació de llegir-los i de fer-los llegir a Guansé— editats en la darrera carta (1993: 176) formen part, en realitat, de la primera (1993: 153), i (b) la sisena missiva (1993: 168) és de desembre i no d'abril (l'error és fruit d'una confusió en la lectura de l'abreviació *dbre* per *abril*).

3. S'han trobat 9 epístoles al fons Joan Puig i Ferrerter de l'Arxiu Històric de Tarragona (AHT), 33 a la Biblioteca de Catalunya (BC) —15 al fons Joan Puig i Ferrerter (una de les quals incompleta) i 20 al fons Josep Carner— i 11 al fons Josep Queralt de la Universitat de Perpinyà (UP). A més, es conserva la reproducció d'una carta (l'original de la qual resta perdut) al dietari de Puig (1981: 253-254). Destriant-ne les còpies, es conserva un total de 36 cartes: 23 de Puig i 13 de Carner. Malgrat que el conjunt de l'epistolari resta inèdit, algunes de les lletres es troben editades per Camps i Arbós en apèndix al carteiig Carner-Queralt, al sisè volum de l'epistolari Josep Car-

pòsit dels Jocs Florals d'aquell any a París, que Carner presidia—, i s'allargaria fins al 1952, en què una carta del príncep dels poetes del 21 de maig (on anuncia a Puig que s'hostatja a l'hotel Avenida de París i li proposa de veure's) conclou el diàleg, sobtadament i d'improvís. Malgrat el final bruscat, l'epistolari entre aquests dos exiliats catalans deixa una mostra de trenta-sis cartes, que esdevé un diàleg inconstant, entretallat. La intermitència epistolar (leitmotiv de l'escassa correspondència de Puig a l'exili)⁴ es deu a períodes freqüents de silenci —de Carner—, a lletres perdudes (en donen fe les múltiples al·lusions a mots o esdeveniments anteriors impossibles de localitzar entre les cartes que es conserven) i a entrevistes personals i telefòniques. A desgrat del caràcter a priori fragmentari de la correspondència, les lletres que es conserven constitueixen un aplec considerable, testimoni de primera mà de la dificultosa represa de Proa a l'estat francès, que permet polsar l'opinió de dos intel·lectuals catalans exiliats sobre diversos temes de l'actualitat literària, social i política.

Malgrat que els afers a l'entorn de Proa basteixen la conversa i n'assenyalen la continuïtat, el cert és que ni la recerca d'originals ni la faceta de director literari no són els motius que empenyen Puig a reprendre, ara a l'exili, una relació editorial amb Carner que havia començat molts anys abans quan Puig, encarregat de la direcció dels llibres de la coberta taronja a Catalunya, va acordar amb el poeta «de portar-hi [a la col·lecció] tres de les obres majors de Dickens», feina que «el va ocupar entre el 1928 i el 1931» (ORTÍN 1996: 108). L'origen de la correspondència amb Carner —una carta, perduda, de Puig de la primera meitat de l'any 1948— és doble: per una banda, el procedir altiu d'un escriptor que té gairebé enllestida la seva obra magna (*El*

---

ner (2009). Per a aquestes mateixes epístoles, vegeu CAMPS I ARBÓS 2007. A més, algunes cartes es troben reproduïdes —sense el nom de Carner, amb petites omissions i no ordenades cronològicament— a *Memòries polítiques*, dietari de Puig (1981). També Camps i Arbós en reproduïx fragments esparsos (2004).

4. La correspondència de Puig es conserva a la BC i a l'AHT. En comparació amb els d'altres escriptors catalans coetanis, els intercanvis epistolars del director literari de Proa són escassos —tant pel que fa a nombre de corresponents com pel gruix material. Tot just sumen dues caixes —una de les quals dedicada exclusivament als afers editorials— a la BC i una a l'AHT.

pelegrí apassionat) i que malda per donar-la a conèixer abans de morir i, per l'altra, l'anhel d'un home anímicament abatut d'explicar la seva tèrbola relació amb Ferran Canyameres per assajar d'esdevenir vencedor moral d'una disputa pública i sagnant. Ambdós desitjos condueixen Puig, necessàriament, a trencar un silenci que havia nascut anys enrere fruit de la combinació d'un propòsit individual —de novel·lista que s'aparta per escriure i d'home que defuig els blasmes continus dels seus companys a l'exili— i de l'ostracisme al qual es veu abocat a causa de les nombroses controvèrsies amb què es guanya la malvolença de l'opinió pública. Així, la represa de les relacions epistolars amb els intel·lectuals catalans i, per extensió, amb Carner és un acte meditat i conscient, que es produeix quan Puig té gairebé enllestit *El pelegrí apassionat*, això és, quan té quasi acabada l'obra que, considera, li ha de merèixer la rehabilitació pública i ha d'exculpar-lo —si més no, justificar-lo— dels errors que ha comès. No és d'estranyar, doncs, que el retorn a la vida pública de Puig es produeixi de la mà de Proa ni que la majoria dels epistolaris amb diferents escriptors es reprenguin a finals dels anys quaranta, quan inicia la fase de revisió del cicle novel·lístic (que sap segur que publicarà), ha escrit un extens recull de sonets⁵ (en constant revisió fins a la seva mort) i té per costum de fer anotacions literàries i polítiques a un dietari que anomena *Ressonàn-*

5. *La complanta de Janet*. Conjunt de sonets majoritàriament inèdits —a més dels que formen part d'*El pelegrí apassionat* (*La traïció de Llavaneres*), se'n publiquen alguns en revistes esparses. Al fons Puig i Ferrer (BC) es conserven diferents versions del conjunt poètic: dos exemplars força complets lligats amb una subcarpeta amb l'anotació manuscrita «Primera versió i sols com a esborrall. A treballar totalment a fons» (a dins, una còpia mecanografiada amb múltiples correccions manuscrites i amb l'encapçalament «París 1948» i una còpia «corregida» mecanografiada amb anotacions menors i correccions manuscrites); una carpeta amb retalls breus manuscrits, primeres versions o correccions dels poemes escrites en fragments de paper, i una versió breu «(primera versió)» amb anotacions i «restes de la primera versió per si fossin més bones que la segona». També es pot trobar un extens conjunt de sonets amb correccions de Carner a l'AHT. Al fons Tarradellas de l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià (AMTM) i al fons Puig i Ferrer (AHT), es conserva la selecció de poemes que Puig prepara per enviar als Jocs Florals de París del 1948 amb un pròleg.

*cies*⁶ —i que anuncia que té l'anhel de publicar, i així ho recull al testament, a manera d'unes memòries.⁷ És tan sols en aquest moment que, desitjós d'aprovació social i literària i amb la seguretat moral que li atorga el flanqueig d'una extensa defensa escrita en una novel·la en dotze volums, Puig es permet l'intent de reintegrar-se a la vida públi-

6. Dietari personal de Puig. Editat pòstumament per Graells en dues parts, al 1975 —*Diari d'un escriptor*— i al 1981 —*Memòries polítiques*—, «on s'acumulen anotacions [del 1942 al 1952] sobre els temes més diversos, sorgides al vol del record o a partir d'especulacions i comentaris que li suggereixen les seves lectures, els autors que estimava i admirava, els fets envoltants, l'evocació d'un passat fecund i ple». A més de «l'evocació retrospectiva», al dietari es pot trobar «el comentari de lectura, l'especulació de tirat filosòfic, la pinzellada referent a la seva situació personal del moment, i en general tot allò que hagi tingut un “ressò” en el seu esperit». Tot plegat, fa de *Ressonàncies* «un document bàsic sobre la vida i l'obra de Puig i Ferrerter, i també sobre el seu pensament, la seva ideologia, l'estètica i les circumstàncies de creació de la seva darrera obra narrativa» (GRAELLS 1975: 9).

L'original del dietari es troba al fons Puig i Ferrerter (BC), en diferents estadis. A més, al fons Proa de la Universitat de Vic es conserven fotocòpies de plects esparsos de pàgines del volum de *Memòries polítiques*. S'hi conserva, també, la còpia d'una carta mecanoscrita de Cendrós a Triadú del 21-VI-1978, en què li demana el parer i la conveniència de publicar el text de Puig: «T'envio amb caràcter, naturalment, més que confidencial, dues carpetes que contenen trossos de les Memòries de Joan Puig i Ferrerter. I Et prego de llegir-les i donar-me el teu parer, de paraula o per escrit, sobre la conveniència o no de publicar-les. I Quan em contestis pots tornar-me aquests fulls fotocopiats, no fos cas que en un dia te'ls trobessin els mossos d'esquadra.»

7. Una de les majors preocupacions de l'escriptor és, sens dubte, deixar inèdita l'obra en morir, no supervisar-ne l'edició. Puig inclou al testament (que es conserva en un sobre de Proa amb l'adreça de Perpinyà, al fons Puig i Ferrerter, BC) un full mecanoscrit amb múltiples anotacions manuscrites i fragments corregits que titula «Advertiment i prec a la meua muller». El document palesa el desassossec de l'escriptor: «Si em morís sense haver tingut temps d'acabar la novel·la et prego que tots els papers que se li refereixen siguin publicats íntegrament i respectant l'ordre que ocupen en les meves carpetes. Que siguin publicades totes les notes, sense fer-ne desaparèixer cap, encara que algunes puguin produir la impressió de repeticions. No permetre a cap escriptor, per autoritzat o amic que sigui, de posar-hi mà per a fer correccions, supressions, o arranjaments literaris o d'altra mena.» Puig demana que sigui la seva muller, Clotilde Puig, qui revisi les proves d'impremta i que vetlli per la petició que li fa. Finalment, referma el prec: «publicar les parts acabades en els volums que siguin necessaris», «exigir tot això de l'editor que vulgui publicar l'obra» i «publicar també *Ressonàncies*».

ca catalana de l'exili. En aquest sentit, per a ell, l'arranjament de les múltiples relacions truncades és, sens dubte, un primer pas —i potser el més senzill— necessari per a la cobejada reinscripció als cercles intel·lectuals catalans de l'exili.

Amb aquest signi neix l'epistolari amb Carner, que al cap d'un temps deriva en una relació editorial director-autor. Ara bé: lluny de guanyar-se novament una consideració favorable a base de mèrits propis i de treball, Puig basa la seva defensa en una obsessiva confrontació amb Canyameres, a qui cerca desprestigiar constantment per escrit i de viva veu. Al parer de l'escriptor de la Selva del Camp, les diverses faltes que comet no tenen parangó amb les presumptes infraccions de Canyameres que, en canvi, guanya el plet de l'opinió pública. No obstant això, Carner es mostra sempre equànim i defuig la valoració de les polèmiques que persegueixen Puig. Així, eludeix providencialment la controvèrsia des de la primera lletra en referir-se a algunes de les vicissituds que ell mateix ha sofert com uns «materials que exigeixen anar amb peus de plom». L'apriorística actitud mesurada de Carner, que se centra únicament en la faceta d'escriptor i de director literari, obliga Puig a moderar el torrencial i extenuant descàrrec que omple multitud de pàgines en altres intercanvis epistolars. Si bé la lectura aïllada d'aquest diàleg pot causar la sensació que la temptativa de Carner és endebades, el cert és que una mirada panoràmica als epistolaris de Puig fa evident que la prevenció carneriana causa efecte en l'autor d'*El pelegrí*, molt més circumspecte que amb Guansé, Tarradellas o Obiols. A través de l'epistolari amb Guansé, per exemple, hom descobreix explicacions —que complementen les del dietari, sovint escrit de manera paral·lela— en primera persona del repartiment de diners de la Generalitat a l'exili, la presumpta malversació de fons de la qual és acusat i el suposat triangle amorós que involucra Puig, Canyameres i una jove amant parisenca. En canvi, no hi ha lloc per a aquestes polèmiques en la correspondència amb Benguerel, que també marca distàncies respecte de les confidències que Guansé reclama a Puig per esvaïr els dubtes que li provoca el sobtat retorn del novel·lista a la vida pública, al capdavant de les Edicions Proa:

No entraré pas a comentar amb vós ni amb ningú unes qüestions tan personals com les que comenteu en les vostres cartes, especialment les que heu escrit a Guansé. Sí, però, vull dir-vos sincerament que alguns moments de la carta que m'heu escrit m'han arribat a fons⁸

(12-I-[1950]; fons Joan Puig i Ferrer, BC)

El cas de Carner és com el de Benguerel i permet descobrir un Puig que s'esforça per evitar els fantasmes que l'obsessionen i l'angoixen i per situar el focus discursiu en el debat literari.

Això, no obstant, malgrat que l'escriptor malda per moderar-se, no reïx en l'intent en les primeres cartes. En una missiva del 16-VI-1948 —la primera que es conserva del novel·lista selvatà—, Puig anuncia que tramet adjunt un conjunt de poemes que «havia tingut el mal pensament» d'enviar als Jocs Florals però que «l'afecte, la consideració i l'admiració» vers Carner l'han detingut. Coneixedor del consistori dels Jocs de París d'aquell any —Carner, Just Cabot, Jean Cassou, Pierre Fouché, Josep Quero i Molares, Mario Roques i Canyameres (secretari)— Puig veu en el certamen l'oportunitat d'obtenir l'absolució pública. Hi veu, al capdavant i en paraules de Puig mateix, la possibilitat de realitzar un «acte» que el redimeixi i que el desfaci de les ombres que el persegueixen. Un gest que, com assenyala en la següent carta del 21-VI-1948, és el «d'home que obeeix a una necessitat, no a cap velleïtat ocasional, momentània. És, deixeu-m'ho dir clar, una resposta, i no a un, dos, o tres, una resposta a tothom.» Malgrat els maldestres —i exigus— esforços de Puig, és indiscutible que persegueix no només una reparació pública, sinó també —com escriu en la mateixa missiva— una venjança, «una *dolça venjança incruenta*». Així queda palès quan, en una lletra del 2-VII-1948, fa exten-

8. Benguerel evidencia a les memòries —en els dos llibres: *Memòries (1905-1940)* i *Memòria d'un exili: Xile 1940-1952*— que sent un «complicat» respecte i una certa compassió per Puig: «mentiria si no afegís que després de rellegir la seva correspondència (la d'en Puig i Ferrer), de pensar en la seva obra, d'escoltar el seu monòleg... d'evocar fins i tot el constant tremolor dels seus dits i dels seus llavis, no afegís, repetixo, que sento una rara admiració i un complicat respecte per aquest autèntic “pelegrí apassionat”, protagonista d'una existència censurable, fascinadora... Al capdavant, i simplificant a fons, una existència d'home» (1982: 264).

siu a Carner un morbós desig: «Sí, voldria que fos ell [Canyameres] l'obligat a llegir el meu nom als Jocs i el vostre judici sobre els meus sonets.» Per a Puig, la seva restitució passa, necessàriament, per la defenestració d'un Canyameres que no apareix mai pel seu nom en els escrits del novel·lista: l'*indesitjable* o l'*home* a l'epistolari amb Carner, Llavaneres a *El pelegrí apassionat* i Carota al dietari. Un fet, el de desposseir-lo del patronímic a través del qual ell l'ha conegut i hi ha mantingut una profunda amistat durant molts anys, que contribueix a la despersonalització d'un home per convertir-lo en una caricatura que esdevé un terreny fèrtil per a la crítica i la difamació.

En aquest sentit, les composicions poètiques que envia a Carner (un recull de sonets, selecció del conjunt *La complanta de Janet*)⁹ són una fugida endavant, un intent de defensa que ràpidament muda en atac. A més, Puig acompanya els sonets, que són la prolongació dels escrits exculpatoris de les memòries i dels epistolaris, d'un pròleg —«Dramatis Personae»— escrit ex professo per als Jocs Florals. Signat per «l'editor», Puig justifica l'elaboració del prefaci al·ludint a uns «certs problemes que suscita la que a mi em sembla que serà un dia famosa *Complanta*». El problema que es planteja el *jo* literari parteix del dubte de si pot néixer veritable poesia d'un poema —*La complanta*— inspirat en la defensa d'un home —Puig. Una defensa que, com exposa, implica l'atac i el repudi d'algú. El pròleg esdevé una diatriba constant contra Canyameres, a qui acusa de robar i de fer *marché noir* («Hi ha, per exemple, qui ha robat, i amb els diners robats, i en contuberni amb els pitjors enemics de la seva pàtria, els de dins i els de fora, els naturals i els estrangers, ha fet vils negocis, propis dels temps de guerra, que consisteixen en afamar el poble per engreixar-se ell tot engreixant els ja massa grassos privilegiats»), de «fer-se editor d'ell mateix» (¿com, si no, «veuria mai publicats els monstres de la seva intel·ligència i imaginació de la mateixa família vergonyosa que els seus instints i els seus fets?») i de distribuir un manuscrit que el difama («l'*esperpento*», *El gran sapastre*). Alhora, el pròleg és un descàr-

9. Com esmenta Graells en nota (PUIG 1981: 256), Puig també envia els sonets a Quero i Morales, Cabot, Melcior Font, Obiols, Tarradellas, Gassol, Granier-Barrera i Miquel Valdés.

rec directe de Puig, que repassa una per una totes les controvèrsies que el persegueixen i que assenyala diferents personalitats polítiques catalanes.

Amb els sonets, «podria mostrar com els fets —els que siguin— no m’han desfet», adverteix Puig a la primera lletra. Així, tot i que s’encomana repetidament a Carner per a la decisió d’enviar el text a concurs, li manifesta també la necessitat de trametre les poesies:

Si vós trobeu que els meus sonets no fan el pes per constituir l’acte que jo voldria, retiro tot el que he dit en la meua lletra anterior i en aquesta i, naturalment, retiro també els sonets.

Allò que mai no retiraré, passi el que passi, és l’amistat, admiració i devoció que us tinc.

(2-VII-1948)

Però Carner respon de manera massa succinta (en una carta perduda) i Puig, contrariat, li escriu novament l’11-VII-1948 per reafirmar l’anhel de presentar-se als Jocs: «la ferida ha estat massa profunda en l’home perquè l’art meu no en respiri el dolor». Aquests mots preventius que dirigeix a Carner abans de la rèplica del poeta són, sens dubte, la clau de volta de l’univers d’exili del selvatà: l’escriptor, envoltat de polèmiques i bandejat dels cercles intel·lectuals de l’època, confessa a Carner que la ferida que li provoquen les reiterades invectives dels exiliats catalans transcendeix la vessant estrictament personal i afecta la seva literatura: memòries, *El pelegrí apassionat*, *La complanta de Janet* i epistolaris. Abans de la resposta de Carner sobre el conflicte,¹⁰ Puig encara envia una lletra més en què —després d’assegurar que «no us hi apresso», a escriure— sol·licita la mediació del poeta en la disputa amb Canyameres:

Ara, si vós amb la vostra diplomàcia, autoritat, sentit del real, i cordialitat trobéssiu una manera, prop *d’aquell*, de suavitzar les coses entre

10. Malgrat que Carner respon Puig (entre el 12 i el 23 de juliol), tan sols li parla de la valoració dels sonets: «Del vostre cas amb C. no us en diré res per avui. Un altre dia sí que us en parlaré. *Aquesta obsessió de dos homes (cada un pel seu cantó) ha d’acabar i amb garanties*» (PUIG 1981: 254).

ell i jo per la meua part no m'hi refusaria, i ho deixo a la vostra mà. Vós em mereixeu una confiança que avui no em mereix ningú més, absolutament ningú més.

(24-VII-1948)

La demanda de Puig a Carner sorprèn per inèdita i irrepètible: és l'única ocasió en què es pot constatar, de primera mà, que l'escriptor sembla estar disposat a posar fi a les hostilitats amb Canyameres.¹¹ Però el prec d'arbitratge desapareix ràpidament del pla de Puig en conèixer la solució proposada pel poeta:

Crec que els Jocs Florals ofereixen una avinentesa per a la solució del cas. Però, per a això, necessitaria la vostra confiança absoluta. Només en havent-la assolit reclamaria la de F[erran] C[anyameres]. La solució ideal fora la doble paraula d'honor (vostre i de F. C.) de destruir els dos manuscrits que han estat fruit, de l'un costat i l'altre, de la discòrdia. No menysvaloro pas el sacrifici que poguéu significar-vos la destrucció de la vostra *riposte*: és un preu elevat, però l'operació de sanejament que podria obtenir-se'n valdria la pena. I, d'altra part, tal com jo ho veig, faríem un bon servei a Catalunya.

(31-VII-1948)

El problema, malgrat l'ofertament sincer de Carner, és que la lectura que fa del conflicte no és del tot encertada. Els manuscrits de Puig —*La complanta de Janet* i també *El pelegrí apassionat*— i de Canyameres —*El gran sapastre*— no són l'origen de les desavinences entre ambdós escriptors, sinó una conseqüència de la pugna i, si bé és cert que ajudarien a resoldre-la, Puig no està disposat a destruir el treball que li ha costat anys de bastir («el sacrifici és cruent per la meua part», li respon el 9-VIII-1948). Tot amb tot, en la mateixa carta, del 31-VII-

11. També en l'epistolari de Canyameres es conserva el rastre d'aquests intents d'acostament. En una carta a Pere Mas i Perera del 17-V-1948, Canyameres explica que Puig «diu que no em porta mala llei i fins i tot ha tingut la gosadia de convidar-me a sopar per mitjà de l'Obiols i de la Rodoreda. Aquests dos amics i d'altres, entre els quals Josep Carner, volen apropar-nos. Puig i Ferrer sembla que se'n mor de ganes. Que vagi al botavant! Vull viure tranquil. És un esbarzer. Un dia em tornaria a punxar» (CANYAMERES 1996: 246).

1948, Carner assenyala que la presentació dels poemes als Jocs «seria nou ferment de descomposició» i, per tant, una perillosa nova espurna d'un incendi de crítiques i difamacions. Aquesta asseveració provoca que Puig, en la següent missiva, li proposi de tancar *La complanta* al calaix. Així, doncs, si bé és cert que Carner no se'n surt de posar pau en la relació Puig-Canyameres, sí que aconsegueix evitar un nou escàndol que hauria produït, molt possiblement, un altre pou per a l'escarni públic de Puig. En aquest sentit, es fa ressò de la decisió de no concursar als Jocs al dietari (PUIG 1981: 251-258). Puig, que construeix el fil discursiu a partir de la reproducció d'epístoles, assegura que «vaig reunir uns quants sonets de *La complanta de Janet*, hi vaig posar un pròleg i ja els anava a trametre al mateix Carota [Canyameres] quan, tot de sobte, vaig canviar de pensament» (1981: 251). Aquest fet es palesa unes pàgines més avall, en què el novel·lista assenyala que «l'amic [Carner] m'envià les notes per a corregir els meus sonets poc abans de la celebració de la festa i jo no hi vaig enviar res» (1981: 255).¹² Tot i que finalment no envia el recull als Jocs, Canyameres coneix la intenció de l'escriptor, com fa saber al seu amic Narcís Llorac en una carta del 31-VIII-1948: «Com pots pensar, va haver-hi corredures, reunions, telegrams, viatges i tot el que vulguis arran de la *Complanta* del Mata-Cabres» (fons Ferran Canyameres, Arxiu Comarcal del Vallès Occidental).

Un mes i mig més tard, el 28-IX-1948, Carner evita els subterfugis de Puig i, encertadament, passa per alt els mots —que creu falsos— amb què demana temps al poeta per reflexionar la seva decisió respecte de la solució proposada: «vós, lleial sens dubte al vostre temperament, us estimeu més el drama que no pas la quietud (la qual, no us penseu, no deixa pas de tenir, per bé que d'una altra manera, els seus incidents dramàtics).» L'apreciació carneriana provoca, però, un darrer reguitzell de crítiques de Puig vers Canyameres, segurament el més cruent. Així, en una lletra de l'octubre (de la qual tan sols es con-

12. Amb tot, Font escrigué a Puig el 22-XI-1948 que «vaig comprendre que preferia [Carner] que haguéssiu desistit concórrer als Jocs» (fons Joan Puig i Ferrer, BC). L'equívoc de Font es deu, possiblement, al fet que també coneixia els sonets de Puig (cf. nota 9).

serva un fragment, sense data), l'autor de les novel·les de Janet acusa Canyameres de «grossa estafada, traïció i ofensa als meus sentiments». El culpa, també, de calumniar-lo i de fer llegir *El gran sapastre* a tothom qui pot.¹³ A més, assegura que fa *marché noir* i que «és l'home de l'ambaixada i el consolat de Franco». Un any més tard, el 22-XI-1949, Puig relata aquests mateixos fets en una extensa carta a Guansé en què detalla els presumptes negocis de Canyameres:

Entraren els alemanys a París, Gassol i jo en vàrem fugir, i Canyameres es serví dels nostres diners¹⁴ per fer *marché noir* amb els alemanys i en contacte cada dia més estret amb l'ambaixada i consolat de Franco. A la porta del seu domicili Canyameres tenia el retolet del consolat espanyol que protegia el domicili dels addictes a Franco. Jo vaig flairar la traïció de Canyameres, la vaig fer confessar per la dona en qüestió,¹⁵ i vaig amenaçar Canyameres. Ell fugí de París, per temps. A província, des de província, era l'ànima d'un *marché noir* amb alemanys i franquistes realment gran, escandalós. [...] I avui fa igual a Barcelona, on

13. L'obra no s'arriba a publicar en vida dels escriptors —surt a la llum l'any 1977—, però circula entre els cercles catalans a l'exili. Així es palesa, per exemple, en una carta de Canyameres a Gassol del 5-III-1954: «Fa temps que no sé res de vós. Tinc la impressió d'haver-vos molestat amb la tramesa que van fer-vos d'aquella tirada de rodolins, originals de sis amics —amb bastants de meus— que estimen que s'ha d'anar amb poques contemplacions amb el genital autor [Puig] que es creu en el dret d'emporcar a tort i a dret, amb Catalunya al davant» (fons Ventura Gassol, Arxiu Nacional de Catalunya).

14. Malgrat que ja s'havien iniciat els recels mutus entre Puig i Canyameres, ambdós s'associen —juntament amb els germans Pere, Marià i Isidre Ballbé, Josep Tarradellas i Ventura Gassol— per muntar una fàbrica de teixits a París: Innovations Textiles. Però l'empresa no reeixí, i Puig «va voler abandonar el negoci i recuperar els diners aportats per a endegar-lo, cosa que Canyameres i els germans Ballbé no li van permetre ja que tot el capital estava invertit en la maquinària» (CAMPS I ARBÓS 2010: 78).

15. La relació entre Puig i Canyameres es complica encara més quan el novel·lista de la Selva del Camp creu que Canyameres s'entén amb la seva amant: «Entre el meu difamador i jo hi hagué coses de caràcter sentimental i passional a les que ell poc es referirà. Hi hagué una dona, vet aquí. Ell la conegué. I s'alià amb aquesta dona, de cop per fer-me la traïció de caràcter sentimental, després entre ells dos, amic i amiga meus, em van fer el parany d'un negoci per tal de poder-me fer l'estafada» (PUIG 1981: 311).

viu més temps que a París. Va i ve de Barcelona a París, amb el passaport legal de Franco, i encara amb franquistes i catalanistes va fent *marché noir*. Tal és l'home.¹⁶

(TEIXELL 2017: 98)

Amb tot, malgrat que la ferida resta oberta i encara sagna, la possibilitat per a Puig de concursar als Jocs s'ha exhaurit i el diàleg entre els dos exiliats catalans abandona, finalment, la tèrbola relació Puig-Canyameres per centrar-se en afers estrictament literaris. Ara bé, la gestió infructuosa del conflicte per part de Carner mereix una duríssima opinió de Puig, que recull tan sols al dietari: «Carner, humanament, no ha estat just ni amical amb mi; no ha estat respecte a mi a l'altura d'ell» (1975: 415). A les memòries, assegura que el poeta s'ha apartat d'ell per covardia i que li ha fallat. A propòsit d'aquest sentiment, l'1-1-1949 li reprotxa «la vostra actitud amb mi» (això és, al capdavant, un retret per no condemnar públicament Canyameres) i li fa extensiva l'«aflicció» que això li causa. A pesar d'aquest adoloriment, Puig aprofita l'avinentesa per fer constar que la seva estima és inqüestionable: «Sempre he sentit afecte, admiració i devoció per vós; ni d'obra, ni de paraula, ni de pensament no he estat infidel a l'amistat que us tinc. Tinc la vostra amistat per tan preciosa que me'n jugaria moltes altres, si fos necessari, per no perdre-la.»

Resta, però, un tema extraliterari —que la carta de l'1-1-1949 fa sortir a la llum— amb el qual els mots elogiosos de Puig guarden estreta relació: la polèmica al voltant dels guardons dels Jocs Florals de París de 1948. Puig fa referència a l'acusació de *La Humanitat* d'influències comunistes en l'atorgament dels premis i jura no haver pres part en l'«ofensa que us va fer» el periòdic.¹⁷ Malgrat que el

16. Puig també recull aquestes suposades accions al dietari, fet que demostra l'escriptura obsessiva del novel·lista: «Carota durant la guerra va fer molt de *marché noir* amb els alemanys i amb certs elements oficials de Franco. Es va fer ric. Ha donat diners a molts pobres catalans (i a d'altres no tan pobres), ha pagat amistats, ha comprat amics, i, pobres o no tan pobres, s'han deixat comprar, i algú m'ha dit que més ben pagats eren com més s'allunyaven de mi» (1981: 236).

17. De fet, Font assabenta Puig (abans que llegeixi els números del periòdic), tot de passada, de la polèmica dels Jocs en una carta del 22-XI-1948, en què fa repàs del

«govern de la Generalitat ja s'havia dissolt», els Jocs es continuen «tutelant des de la Secretaria General de la Presidència» —que crea el president Irla— i, «en aquells dies de Guerra Freda, es va considerar per a alguns que el to havia estat massa comunista» (MORALES 2008: 884). El 24 de gener del 1948, Irla va anunciar la dissolució del govern en un discurs als micròfons de Ràdio París en el qual «va assegurar que la raó principal de la seva dissolució havia estat la manca d'entesa entre les forces polítiques catalanes» (SOBREQUÉS & MORALES 2008: 109). Així, enmig d'un clima polític enrarit a l'exili i de manca absoluta d'acord, Carner rep l'encàrrec —prèvies gestions de Guinart i de Banyameres— d'organitzar els Jocs Florals a la capital francesa. L'extens article de Tarradellas «El perquè d'una actitud» —publicat a *La Humanitat* mexicana, n. 14, (novembre-desembre de 1948)— permet reconstruir, de primera mà, les difícils relacions del secretari general d'ERC amb els comunistes. En la publicació, que recorda les «reiterades» manifestacions del PSUC d'esdevenir el col·laborador natural d'ERC, Tarradellas atribueix el descarrilament dels vincles «al canvi total que representa el desfermament —ara fa uns mesos— d'una campanya violentíssima contra la democràcia catalana i contra els seus homes més representatius». Un canvi que atri-

---

concur: «La festa dels Jocs va quedar molt bé. Us adjunto també el discurs d'en Carner. Els dos poemes que us envio són els millors. L'aportació de Barcelona va ésser migradíssima. No sé per què. A propòsit dels Jocs, titllats de comunistes —i això perquè va haver-hi dos comunistes premiats, entre ells en Granier—, va haver-hi diversos conflictes. En Xammar va renunciar a un premi de prosa perquè havia de partir-se'l amb un comunista. El Pep [Tarradellas] no va assistir a la festa i va enviar cartes a tots els que formaven la comissió organitzadora per dir que no hi anava perquè no se li havia assignat el lloc que li corresponia. Es referia, suposo, al fet de no haver estat nomenat membre del comitè d'honor. En Ventura tampoc no va anar-hi. Va arribar de Suïssa el dissabte, amb idea —diu— d'anar-hi i no hi va anar. ¡Vaig veure que també tenia greuges!... ¿Què hi farem?» (fons Joan Puig i Ferrer, BC).

Dues setmanes abans, Puig ja havia demanat explicacions a Tarradellas des de Londres. Així, li escrivia el 8-xi-48: «és que t'ha passat algun incident desagradable amb els organitzadors o amb el jurat dels Jocs? M'agradaria saber-ho minuciosament, i m'agradaria veure un exemplar de *La Humanitat* quan parli d'aquests Jocs. Les lletres de les quals m'adjuntes còpia em deixen entendre alguna cosa de desagradable per a tu» (AMTM).

bueix únicament al PSUC —i del qual desmarca el PCE— i que s’hauria vehiculat a través del periòdic comunista *Lluita*, que «repetia cada setmana amb grotesca insistència els atacs». Així mateix, un Tarradellas visiblement molest ressenya que «els comunistes catalans ens acusaven de “voler salvar les essències del franquisme”». En aquest context de desavinences notòries entre el PSUC i ERC, i després del veredict de Jocs, surt el n. 100 de *La Humanitat* (15-XI-1948), en què es publica una nota —sense signar, però atribuïble a Tarradellas— que lamenta «profundament que, per influències i actituds que gens s’adiuen amb el que sempre havia estat aquesta festa, no hagin tingut el mateix esclat que els celebrats, durant aquests anys d’exili, en diferents repúbliques d’Amèrica, a Montpeller i a Londres». Malgrat que la nota argüeix la necessitat de no entrar en detalls per «patriotisme», tot seguit sentència que «volem creure que els catalans que formaven part del jurat qualificador i alguns de la comissió organitzadora hauran comprès que llur tasca ha estat tot el contrari d’un èxit» i elabora una detallada llista de les personalitats absents «per diferents motius» a la festa; absències degudes, al seu parer, a la gestió del consistori. La denúncia del periòdic es fa més dura i concreta, però, en el següent número, el 101 (29-XI-1948). Així, malgrat que l’article comença novament amb un fals descàrrec («Era el nostre propòsit no comentar la festa dels Jocs Florals d’enguany»), esdevé un reguitzell de presumptes greuges i irregularitats comesos per part del jurat del Jocs. L’apunt, que posa en dubte el criteri del jurat, reitera que treballa «per un ampli esperit d’unitat catalana» i que vol fer esment d’alguns fets, al parer del periòdic, anòmals. D’entre les in comptables crítiques, la més directa és a Carner, a qui culpa d’impedir la creació d’un «jurat competent per a designar el guanyador del Premi Nicolau» i l’acusa de fer-ne guanyador un amic seu: Josep Valls. En aquest aspecte, els editors van més enllà i expressen la «nostra felicitació als autors no premiats» i asseguren que «llurs treballs són tan inèdits com el dia que els varen trametre, car ningú no hi ha posat els ulls». Finalment, Tarradellas se serveix d’un retall de premsa de *Lluita*, els autors del qual se senten complaguts pel funcionament dels Jocs i en remarquen el «contingut popular» i «l’esperit democràtic». El diari d’Esquerra Republicana

recupera aquests qualificatius per sentenciar definitivament i despectiva: «Heus ací, doncs, que ja tenim establerts els Jocs Florals “democràtics i populars”.» La polèmica que genera Tarradellas pren molta volada i no escapa de la ploma de la majoria dels exiliats catalans,¹⁸

18. Obiols, en una carta a Carner de l'1-XII-1498 a la qual adjunta els dos números de *La Humanitat*, etziba: «És molt possible que sigueu subscriptor del diari, però és molt segur que, si en sou, el dipositeu ràpidament a la paperera sense desfaixar-lo.» Ultra això, Obiols assegura també que «Tarradellas s'hauria de fer psicoanalitzar» i que no s'ha tornat boig, sinó que «en realitat s'ha acabat de tornar ase» (SUBIRANA 2000: 68). També Guinart, un dels organitzadors dels Jocs, escriu a Canyameres una carta del 9-XII-1948 a propòsit de les denúncies del periòdic: «La bona fe amb què intervinc en aquestes coses em diu que hi ha exageració en els retrets alludits i, sobretot, que no deuen ésser publicats en lletres de motlle» (CANYAMERES 1996: 264). Guinart assegura que descarta «tota contaminació, orientació o influència psuquista», però obre la porta a «la feblesa», feblesa «d'un sol membre»: Carner (CANYAMERES 1996: 265). Així mateix, Cabot, en una carta de l'11-XII-1948 a Manuel Alcàntara (delegat dels Jocs a Amèrica Central i Amèrica del Nord) —on anuncia que també ha escrit a Pelai Sala (delegat dels Jocs a Amèrica del Sud), Guinart, Pere Mas i Perera i Guansé—, assegura que són falses les afirmacions del periòdic que assenyalen que s'havia plantejat de renunciar al càrrec de membre del jurat: «Quan el meu candidat ha resultat perdedor, m'he dolgut, és clar, però no se m'ha acudit mai de dimitir» (CANYAMERES 1996: 266).

Tanmateix, és en el secretari dels Jocs, Canyameres, en qui es pot trobar la més detallada i extensa crònica dels fets, en una carta del 19-XII-1948 a Pere Mas i Perera (CANYAMERES 1996: 267-279). L'epístola, repassa les «incidències dels Jocs Florals d'enguany» amb el propòsit «que aconseguiré esvair la boira que la ressenya i les notes plenes de mala fe de *La Humanitat* han escampat en l'esperit de molts catalans». El secretari dels Jocs assegura que, en sortir el primer número difamatori, el jurat va enviar «fotos, discursos, memòria, veredictes i una ressenya feta potser amb una mica massa de precipitació» i assegura que el silenci mediàtic del jurat es deu, únicament, «perquè res no havia passat que mereixés haver-nos de justificar». Canyameres assevera que la ressenya està feta «per un senyor [Tarradellas] que s'ofendria si li neguessin el títol de patriota estrenu». Tot seguit, repassa i corregeix les absències a la festa que assenjala el periòdic i atribueix la polèmica a l'egocentrisme de Tarradellas, el «Gran Absent» de la festa, que no s'hi presenta «perquè ni la comissió organitzadora ni el jurat no van visitar-lo mai per donar-li compte de res i, sobretot, perquè volia seure en una de les butaques reservades als invitats d'honor, a les personalitats franceses i espanyoles sense “ex”». A més, assegura que Tarradellas «ha posat sempre de relleu una animadversió declarada» contra Carner i l'acusa d'haver «fet retret d'una maniobra [de no acceptar de ser convidat als Jocs en qualitat d'exconseller] de la qual és culpable». Així mateix, assegura que «no ha donat ni un xavo» malgrat que li havia

que coincideixen a considerar que les acusacions són infundades. Així ho assenyala també Faulí, que comenta que «encara que es parla d'unes "pretenses influències roges" en aquests Jocs [...] la veritat és que l'organització apareix molt ben emparada» (2002: 58). Malgrat tot, Carner prefereix eludir la controvèrsia i resta en silenci davant del comentari exculpori de Puig. De fet, com assenyala Llobart, «le scandale soit partiellement évité grâce au mutisme des organisateurs qui ne répliquent pas officiellement à ce qu'ils considèrent une provocation» (2006: 179). Això, no obstant, el selvatà reprèn l'afer un any més tard, en una carta del 25-VI-1950, en què anuncia a Carner «un desgreuge al qual em penso haver contribuït no pas poc, sigui dit entre nosaltres»: la publicació d'un article a *La Humanitat* sobre *Paliers*.¹⁹

En l'endemig de l'afer Puig-Canyameres i la polèmica dels Jocs Florals, Puig envia sonets amb freqüència a Carner —que arriba a acu-

---

plantejat que *La Humanitat* patrocines un premi dels Jocs. Més avall, Canyameres posa en relleu que en els Jocs Florals de Londres de l'any anterior també s'havien premiat «autors psuquistes» i es pregunta si llavors *La Humanitat* no era, encara, anticomunista. Finalment, el secretari dels Jocs assegura que l'apunt periodístic és de caràcter absolutament tendencios i que el diari ha provat de boicotejar els Jocs a causa del personalisme exacerbant de Tarradellas.

19. *Paliers* és un recull de vint-i-un poemes carnerians (onze d'inèdits), traduïts per Émile Noulet i amb un pròleg de Roger Caillois, publicat l'any 1950 a Brussel·les per Éditions de la Maison du Poète. Puig es refereix a l'article d'Obiols «Al marge de la publicació de *Paliers*. Presència de Josep Carner», publicat al n. 121-122, del 8-VIII-1950. L'article-homenatge repassa l'extensa obra de Carner i és, un any i mig més tard, una reparació de les injúries a l'entorn de la polèmica dels Jocs Florals.

Tres dies abans de la publicació del periòdic, el 5-VIII-1950, Obiols assabenta Carner de l'article: «Un dia d'aquests llegireu a *La Humanitat* un article meu amb el títol "Presència de Josep Carner". Feia prop de dos mesos que Tarradellas me'l demanava —lletres i entrevistes patètiques. A l'últim he cedit» (OBIOLS & CARNER 2013: 251). Tot i que finalment Obiols avisa Carner de la publicació de l'article, dos mesos abans, el 12-VI-1950 havia escrit a Tarradellas que era preferible signar l'article amb pseudònim: «Ja no cal que et digui com em plauria que això [l'article] servís la bona causa, és a dir, que contribuís a liquidar les ombres que es poden haver interposat entre París i Brussel·les. Per tal que la cosa sigui més eficaç, signaré amb un pseudònim: si Carner sabés que jo soc l'autor de l'article podria pensar que tot plegat ha estat un efecte del meu proselitisme, i no una acció espontània del diari com en realitat és. L'eficàcia seria molt menor» (fons Joan Prat, IEC).

mular-ne un centenar— perquè els judiqui i esmeni. El 28-IX-1948, el poeta agraeix la confiança de «dar-me a conèixer una obra que us honra i us mostra en gran capacitat i plenitud» però no estalvia, malgrat la prudència, el consell «que ho afineu una mica més». La inicial crítica edulcorada d'un Carner benèvol en la seva faceta de crític literari provoca que Puig li enviï noves composicions de manera repetida, fet del qual el poeta es fa ressò en una epístola a Obiols del 8-VII-1949: «Si veieu P. F. digueu-li que un d'aquests dies li escriuré: estic ennavegat en feines i alguna altra dificultat. (Debades m'envià d'altres rims. Vós seureu molt millor conseller d'ell que no pas jo; insinueu-li, que com és veritat, “en aquests jorns malavirats i brúfols l'estic ple de rampells i faig catúfols”).» (OBIOLS & CARNER 2013: 212). Tot just quatre dies abans d'aquesta lletra, el 4-VII-1949, Obiols havia escrit a Carner una jocosa carta en què feia sàtira de les mancances poètiques de Puig:

«(Ah! Vaig veure, deu fer un mes, J. Puig i Ferrer. Em va dir que havia reeixit un vers d'una música inefable —un dels versos més musicals del món. Va intentar de llegir-me'l qui-sap-les vegades i no ho aconseguí perquè, a les immediacions de la tercera síl·laba si fa o no fa, els sons pràcticament se li disposaven a la boca en forma de tap. Cada vegada que això s'esdevenia, deia: “Punyeta!” —com si assagés un exorcisme. De ben poca cosa li va servir. Vaig intentar de llegir jo, i vaig reeixir, utilitzant una manera de dir plena de sordines i de síncope que ja havia emprat per a parlar amb el dentista un dia que tenia un flemó a la geniva. Aquest experiment hauria bastat, em sembla, a un home normal. Creure que el vers era pronunciable per una boca humana és com imaginar que, amb un violí, es pot imitar el soroll que fa un carro de trabuc quan descarrega grava. Li anava a suggerir que potser seria una bona solució de llegir-lo amb un xerrac a la mà, ja que cap home posseeix un sistema d'èlitres a gratar en un moment de compromís. Però em va semblar que una persona susceptible podria interpretar la cosa en mal sentit. Vaig dir-li, doncs, que no tota la música és fàcil —pensava en certs xisclets d'ocells del tròpic—, i que àdhuc existeix una música de tipus algèbric no pas feta per als instruments i l'orella, sinó per al paper i els ulls; que, en aquest pla, Agelet, per exemple, havia aconseguit coses sorprenents —una música petrificada, com si fos escrita per la Medusa. El sofisme, al fi i al cap, era ple de bona intenció: Puig va estar molt content i em va

dir que em deixaria donar un cop d'ull a tota la seva obra poètica per si hi hagués alguna cosa a endegar. Si sou vós qui li ha suggerit aquesta idea per a pagar-me la inexplicable devoció que us tinc, és evident que Déu us ho tindrà en compte.»

(OBIOLS & CARNER 2013: 210)

Llevat del comentari a alguns poemes i a desgrat de la tramesa contínua de sonets, Puig no aconsegueix que Carner revisi *La complanta de Janet*. Les múltiples feines del poeta —i, possiblement, la desgana— transformen els amicals judicis als primers poemes en un silenci que provoca que Puig tracti de recuperar els originals. Però no li és fàcil de tenir-los novament a les mans: el 26-III-1950 Puig indica per primera vegada que desitja recuperar-los però no és fins al 20-VIII-1951 que Carner els envia (desordenats, perquè «em van caure, i, per guanyar un dia, els vaig posar a la sobrecarta sense reordenar-los»). Mentrestant, Puig els demana repetidament i argüeix que sols en té una còpia i que és deficient o que se sent cansat i malalt per dedicar-se a corregir *El pelegrí apassionat* i que la revisió dels sonets és un lleure que es creu capaç de realitzar durant un estiu —forçat pel metge— a Banyuls de la Marenda.

Establert al nou domicili parisenc (66, avenue de la Republique),²⁰ Puig explica a Carner el projecte de la represa de Proa a Catalunya del Nord i li demana que hi col·labori amb una obra, com ja havia fet abans de la guerra:²¹

El nostre pla és el mateix d'abans. Continuar i superar la història de Proa és el nostre deler, la nostra sola ambició. Donar en català, en bells volums, bones novel·les estrangeres clàssiques i modernes, i acollir els novellistes catalans que en siguin mereixedors, sobretot els nous, els més joves, si és que n'han sortit a l'exili o dins del malaurat sòl

20. Puig li notifica a Carner la nova adreça el 12-VI-1949, en què aprofita per convidar-lo i mostrar-li novament el seu afecte: «Us hi voldriem veure, tenir a la taula. Crec que vós i jo som fets per entendre'ns, crec que tot ens ajunta i que no res ens separa.»

21. Carner havia publicat prèviament amb l'editorial el recull poètic *Lluna i llanterna* (1935).

català. Tota obra amb valor d'art que respiri la llibertat de què està mancada avui Catalunya serà acollida per nosaltres amorosament. ¿Voleu, doncs, acceptar de nou el lloc preeminent que vós teníeu en les nostres edicions, com sempre l'heu tingut en la nostra estimació i admiració? Serà el nostre goig i l'honor de Proa.

(3-VIII-1949)

Tot seguit, li assegura que ben aviat li confiaran la traducció de la novel·la *Wuthering Heights*, de Brontë —una sollicitud que mai no arriba a produir-se— i li promet que publicarà tan aviat com sigui possible la traducció del *David Copperfield*. Carner havia acabat la traducció de la novel·la de Dickens l'any 1930 —«el 20 de desembre [1930] Carner n'enviava el text a Bofill “per si vols lliurar-lo a Puig i Ferrer contra dues mil cinc-cents pessetes”» i «el 5 de març de 1931 ja li n'havien fet efectiu el pagament» (ORTÍN 2002: 123)—, però l'extensió de l'obra l'havia mantinguda al calaix. Malgrat que «l'essentiel du fonds éditorial de Proa antérieur à la Guerre civile avait été pillé et brûlé par les franquistes» (LOMBART 2006: 235), Guillamon relata com se salva la traducció de Carner —i també les de Jordana (*L'hereu de Ballantrae*) i Cabot (*L'estany del diable*)—: «A través d'Antonet Fradera i d'un altre matrimoni amic, que a les cartes de Queralt apareixen com a Pepito i Maria Lluïsa, els originals de Proa van anar passant la frontera. Així es van salvar els llibres que Proa va anar recuperant amb grans angúnies als anys cinquanta» (2016: 30). Amb la intenció inicial de fer sortir a la llum l'obra de Dickens en la primera tirada de la represa, Puig escriu a Queralt el 26-III-1950: «Digueu-me si el *David Copperfield* cabria en dos volums. Seria importantíssim publicar, ja a la primera sèrie, aquesta traducció de Carner, pel seu prestigi i perquè, com d'ell, serà bona» (fons Puig i Ferrer, BC). Finalment, però, la novel·la resta novament apartada (per extensió i per la recomanació de Guansé de publicar originals catalans i no traduccions)²² i es publica en tres volums l'any 1964, al n. 105 d'«A Tot Vent».

22. El pla de publicacions pateix innumbrables modificacions durant el període de preparació de l'editorial. A tall d'exemple: uns mesos més tard, el 26-III-1950, Puig escriu a Carner que «el segon i el tercer volums gairebé us puc assegurar que seran la vostra traducció de *David Copperfield*».

«De la nostra empresa estarà absent tot personalisme», adverteix Puig preventivament en la primera carta. Aquesta afirmació, que demostra la seva obsessió d'excusar-se —fins i tot abans de rebre cap crítica—, amaga, en el fons, la raó de la represa de les Edicions Proa i del nou propòsit epistolar: el retorn del segell editorial és, per a Puig, potser la darrera oportunitat de donar sortida al cicle novel·lístic d'*El pelegrí apassionat*. Àvid de publicar la novel·la i després dels intents fallits de fer-la sortir a la llum,²³ veu en la direcció literària de Proa la possibilitat d'editar-la (malgrat que s'escarrassa, fins a l'extenuació, a negar que persegueixi únicament aquest objectiu). Amb tot, Carner accepta de col·laborar en la recuperació editorial, però no li ho comunica directament a Puig fins al 6-I-1950 (abans ho havia fet a Queralt), en què excusa el retard i l'«*svogliatezza* d'escriure» a causa de diverses feines: «Em plau que Proa revisqui: he escrit a Queralt prometent-li que l'ajudaria com li plagués, per bé que suposo que la seva missió més constant, naturalment, serà al servei de la vostra glòria.»²⁴ Amb l'acceptació de Carner, que havia ofert a Queralt un original en una carta del 6-I-1950 —«Si, en qualsevol moment, us convingués un llibre meu, no haureu de fer més que manar» (CARNER 2009: 344)—, Puig escriu al poeta el 26-III-1950 per proposar-li de publicar la tra-

23. Abans de la represa de Proa, «Puig inicia diverses gestions editorials per a la publicació de la novel·la, tant amb editors del Principat (Janés i Olivé, Aymà) com de fora (la Sudamericana de López-Llausàs, un grup mexicà)» (GRAELLS 1975: 16). Malgrat que aconseguen el compromís de Janés, els terminis que l'editor li proposa per a la publicació dels volums no satisfan Puig, que desitja que surtin a la llum com més aviat millor.

24. De fet, Carner respon a Puig el mateix dia que contesta una carta de Queralt del 21-XII-1949. Queralt s'esforça, en la seva lletra, a reblar el missatge clement de Puig: «Jo sé —després d'haver passat uns vint dies a París amb el senyor Puig i la seva família— que tots ells continuen tenint per a vostè l'estima i admiració de sempre. Quan el nom de vostè sorgia en les nostres converses, sempre el senyor Puig aprofitava l'avinentesa per a afirmar textualment "... per l'amistat de Carner em jugaria sense vacillar la major part de les meves amistats". Cregui'm, estimat Carner, que em sap molt de greu no saber escriure bé per tal de poder transmetre-li una narració ben detallada de les nostres converses referents a vostè i l'esperança que posàvem a la seva aportació a l'obra que pretenem reprendre i afermar!» (CARNER 2009: 342).

ducció al català d'*El misterio de Quanaxhuata*.²⁵ En la mateixa missiva, li fa avinent que Proa vol debutar a França amb la novel·la que resulti guanyadora del guardó que l'editorial ofereix²⁶ als Jocs Florals de Perpinyà del 1950²⁷ i li assegura que s'erra si creu que Proa serà el feu de Janet Masdeu, perquè «serà el de tots els escriptors catalans amb cara i ulls». Ara bé, el silenci carnerià enfront de l'oferta editorial provoca que un Puig impacient escrigui novament al poeta el 16-IV-1950 per «demanar-vos el *Misterio*, amb insistència, i àdhuc amb urgència perquè estem pròxims a imprimir els prospectes i voldríem donar en ells la llista dels sis primers llibres, primer any de la re-

25. Obra publicada per Ediciones Fronza —dirigides per Avellí Artís i Balaquer—, a Mèxic, l'any 1943. Carner coneixia d'antuvi la intenció de l'editorial: com apunta Subirana, «Obiols conta a Carner que hi ha en marxa la represa —des de Perpinyà— d'Edicions Proa» (2000: 154) i en una carta del 26-I-1950 li explica que «un dia d'aquests us deurà escriure i us demanarà la versió catalana del *Misterio*» (OBIOLS & CARNER 2013: 229). El 22-VI-1950, Carner fa arribar el títol de la traducció catalana a Puig: «Precisament aquest matí, en el qual havia d'arribar la vostra lletra, una mena de llum celestial m'ha donat el títol del llibre: *El Ben Cofat i l'Altre* (si pot ésser, que les majúscules siguin respectades).»

26. Puig dona als Jocs Florals l'import de 100.000 francs per a l'establiment d'un premi. Així es palesa en la carta que escriu a Queralt el 26-III-1950: «Queralt, he tingut una ideota. Ofereixo, als Jocs Florals de Perpinyà, un premi de cent-mil francs a la millor novel·la catalana. Però jo no hi figuraré per a res. El premi serà ofert per les Edicions Proa, tant simplement. ¿Us imagineu la propaganda que això ens farà? El meu nom no ha de sortir en cap concepte. A Proa tot l'honor i profit que en pugui venir» (fons Puig i Ferreter, BC). Com recull Camps i Arbós (2004: 52) cinc dies després, el 31-III-1950, Queralt escriu una missiva entusiasta a Xuriguera sobre la proposta de Puig: «entre aquesta notícia [...] i la sortida del llibre de Conte [*La légende de Pablo Casals*], que és imminent, penso que Proa faria parlar molt d'ella i que, en general, el gest seria molt ben vist, tant pels autors com pels lectors catalans.» Xuriguera, però, no comparteix l'entusiasme de l'editor i del director literari, atès que «croit plus logique d'offrir un prix à la traduction d'un roman français» (LLOMBART 2006: 206).

27. En realitat, Proa reprèn l'activitat a França amb el llibre *La légende de Pablo Casals* (1950), d'Arthur Conte (del qual Puig envia un exemplar a Carner el 16-V-1950). Pel que fa a la col·lecció «A Tot Vent», tampoc el llibre premiat als Jocs Florals de Perpinyà —*L'home dins del mirall*, de Benguerel— n'enceta la represa, sinó que ho fa *El Ben Cofat i l'Altre*.

presa».²⁸ Finalment, el 12-v-1950, Carner anuncia que farà «els impossibles per a tenir l'obra llesta del 20 de juliol al 10 d'agost». Això, no obstant la publicació sofreix múltiples retards, que es deuen, a parts iguals, a la manca de finançament de Proa i a la traducció inacabada de Carner.²⁹ De les demores n'és també testimoni l'intercanvi epistolar de Carner amb Queralt, a qui al novembre del 1950 el poeta escriu que ja hauria tingut l'original «si no hagués estat pel destorb d'un curset que he hagut de fer al Col·legi d'Europa de Bruges (institució internacional i postuniversitària). Ara, però, tinc ja molt avançat el text, que rebreu abans de l'1 de desembre, tal com havíem convingut» (CARNER 2009: 346). El llibre, però, es comença a imprimir al juliol del 1951 i no arriba a les mans de Carner (Queralt li envia dos exemplars) fins a l'agost.

Dels ajornaments n'és culpable, també, el pròleg del llibre.³⁰ A causa de la «forma més estricta i condensada» respecte de l'original castellà que anuncia Carner, Puig li demana que elabori un pròleg ad hoc per augmentar el gruix material del número i, així, encabir-lo a la col·lecció. (Abans, però, li proposa de publicar-lo com el volum de represa de la col·lecció «La Mirada».) Preocupat per la brevíssima ex-

28. L'any 1950 surten els primers prospectes (acompanyats de butlletes de subscripció) de Proa —els costos dels quals sufraga Puig—, que recullen un primer pla de publicació: n. 93 *El Ben Cofat i l'Altre*, Carner; n. 94 *L'estany del diable*, Sand; n. 95 la novel·la premiada als Jocs Florals de Perpinyà; n. 96 *L'hereu de Ballantrae*, Stevenson. A més, anuncien la publicació de dos volums d'*El pelegrí apassionat*, en un format més gran que l'habitual de la col·lecció, sota el títol de *Janet del cercle màgic*. L'objectiu dels prospectes era doble: per una banda, fer publicitat del retorn de l'editorial i, per l'altra, aconseguir subscriptors (això és, finançament) que els ajudessin a costejar la impressió dels primers volums.

29. Com apunta Marrugat en nota (OBIOLS & CARNER 2013), *El Ben Cofat i l'Altre* és, en realitat, una traducció de la versió francesa *L'Ébouriffé* (traduïda per Noulet i per Roger Caillois), que, malgrat que no es publica fins a l'any 1963, estava enllestida molt abans.

30. El pròleg és un diàleg entre un autor i el seu amic (un alter ego). L'autor cerca un tema per a una obra i pregunta a l'amic, que respon incrèdul, sobre què podria escriure. Però són precisament unes paraules de l'amic que li evoquen un record, llavor de la trama: «En una vall alta de Mèxic hi ha dues imatges tallades a la roca. El poble hi veu dues granotes tan semblants a la realitat que uns les creuen obra de l'home i altres, més espavilats capricis de la Natura» (BOHIGAS 1982: 439).

tensió de l'obra, el director literari sol·licita a Carner, per mitjà d'Obiols, un text introductori. El 13-XII-1950 Obiols li indica a Carner la sol·licitud de Puig: «Abans d'anar-me'n [en haver-li entregat l'original de l'obra de Carner] em va dir que li plauria molt que féssiu un pròleg per a *El Ben Cofat*, per tal de donar més gruix material al llibre i explicar com hi havíeu anat a parar. No estaria malament. Però caldria fer-lo de seguida» (OBIOLS & CARNER 2013: 264). Carner accepta la proposta i el 16-XII-1950 escriu a Obiols que està agraïdíssim per la sol·licitud i que espera enviar-li el text abans de Nadal (OBIOLS & CARNER 2013: 266), promesa que Obiols tramet a Puig en una carta del 28-XII-1950: «espero rebre un dia d'aquests el pròleg de Josep Carner per a *El Ben Cofat i l'Altre*. Li vaig escriure, tal com vam quedar, i em va contestar de seguida dient-me que l'enllestiria i me'l trametria abans de fi d'any» (OBIOLS & CARNER 2013: 268). Amb tot, Carner no compleix amb el termini proposat i Obiols es veu obligat a reclamar repetidament el text. Així, el 26-I-1951 li escriu: «Com teniu el pròleg? Vaig anunciar-lo, fa prop d'un mes, i d'aleshores ençà he fet el mort, cosa que no m'ha costat gaire, donades les circumstàncies. Envieu-me'l aviat. I millor que sigui en manuscrit: us el posaré a màquina i tindrè una peça per a la meva col·lecció» (OBIOLS & CARNER 2013: 266). El silenci del poeta, però, obliga Obiols a sol·licitar-l'hi novament un mes més tard. No és fins al 17-III-1951 que Carner contesta i justifica la tardança perquè «ja estava pràcticament dat i beneït, quan va acudir-se'm que millor, més atractiu i d'una utilitat doble seria un pròleg per a l'*espectador*; m'hi he posat, doncs, i sembla que rutlla» (OBIOLS & CARNER 2013: 275). Finalment, cinc dies més tard, Carner envia el text a Obiols, que el revisa i el fa arribar a Queralt per portar-lo a impremta al més aviat possible.

El paper d'Obiols en la preparació de la traducció catalana de Carner és indiscutible. No només li fa avinent les notícies abans que els les comunicui Puig —mostra d'una bona sintonia intel·lectual—,³¹ sinó que també és l'encarregat de corregir-ne l'original i les

31. Obiols també fa de mitjancer en la venda d'exemplars d'obres carnerianes, com queda palès en l'epistolari Obiols-Carner (2013: 261), en què Obiols envia una relació de noms i d'exemplars venuts de *Paliers*. N'és un exemple la resposta de Gassol

proves («desitjaria [...] que de les segones [proves] n'hi hagués un aplec per a Obiols»,³² escrivia Carner a Puig el 12-v-1950). En una carta del 28-xi-1950, Carner sol·licita a Obiols que li corregeixi l'original: «Deu-hi una llegida tan aviat com podreu *bonament* (sense perdre nits ni exhaurir les forces); i, en acabat, passarem el tot a l'Edit. Proa, és a dir, a J. P. i Ferrer, que és qui ha de rebre el text i pagar una petita quantitat avançada (crec que 10.000 fr. fr.). Dels dits fr. fr., vós en prendreu pel *cap baix* 2.000, que podeu augmentar si, com jo mateix, ho menyspreueu per massa prim» (OBIOLS & CARNER 2013: 263). El 13-xii-1950, Obiols, que ja havia enllestit la correcció feia una setmana, li indica les esmenes menors que ha realitzat: «Vaig rebre el text d'*El Ben Cofat* —excel·lent! Ben poca cosa calia d'adobar-hi: unificar les indicacions escèniques, sistematitzar l'ús de la lletra cursiva i dels parèntesis, rectificar certs detalls ortogràfics insignificants» (OBIOLS & CARNER 2013: 264). També, més endavant, Obiols revisa el pròleg i li proposa tan sols una permuta, que Carner accepta com palesa l'edició impresa: *butaca per silló*. Així, el maig del 1951, Carner sol·licita a Obiols que revisi les gale·rades d'*El Ben Cofat i l'Altre*:

scrivo alla Imprimerie Régionale (Toulouse) d'inviarvi le seconde bozze del mio intollerabile B. C i l'A. —come vedete, ho in mente di continuare a farvi la vittima dei miei umori e ghiribizzi, ma però, nel caso di essere già pieno zeppo di lavori e lavorucci, tralasciate, ve ne prego, i mei interessi e inviatemi subito le bozzo suddette. Non e da pigro ch'io avrei desiderato il vostro guardo befeccio sulla possibile aberrazioni di quei tipografi; tutt'altro fu i l sentimento che mi spinge

---

(a una carta perduda d'Obiols) del 9-viii-1950: «He rebut la vostra lletra que us agraeixo per les noves i pel bon record que em duu de vós i per les dues belles obres del nostre estimat Josep Carner que m'hi oferiu. I Sí, les obres m'interessen i demà us giraré els 1.200 francs corresponents, pregant-vos de fer-me-les arribar així que us sigui possible» (fons Ventura Gassol, ANC).

32. «La confecció i la correcció de les proves del llibre, com reflecteixen les cartes creuades entre Queralt i Xuriguera, s'allargarà al llarg de tota la primavera.» Un dels factors que retarden l'aparició de l'obra «és la intervenció d'Armand Obiols en el procés, l'interlocutor de confiança de Carner durant aquests anys» (CAMPS I ARBÓS 2004: 56)

e, per questa volta, si trattava di un sentimento lodevole, cioè, la mia modestia. L'autore, purtroppo, non vede, ne 'suoi scritti stampati, che quello che *lui* scrisse.

(OBIOIS & CARNER 2013: 278)

Finalment, a les darreries de juliol, malgrat els diversos retards i les múltiples errades que s'esmenen en la revisió de les galerades, surt *El Ben Cofat i l'Altre* —«tirée à 2000 exemplaires» (LLOMBART 2006: 238)—, acompanyat d'una nota introductòria. Tot i que anteriorment Puig havia expressat que «no seria gens forçat donar l'obra com una *mena de novel·la*» dins la col·lecció «A Tot Vent», la particularitat de no publicar estrictament una novel·la per a la represa de la sèrie obliga Queralt a encomanar «a Xuriguera la redacció d'una “Nota de l'editor” que precedeixi el text de Carner» (CAMPS I ARBÓS 2004: 55). La nota, publicada a mode de davantal de l'edició, assenyalava l'excepcionalitat del llibre per justificar la publicació d'una obra «que no és una novel·la» a la col·lecció:

a l'hora en què les Edicions Proa tornen a reviure, ens ha semblat que la millor manera de restar fidels al seu propòsit d'honorar i difondre el nostre verb escrit, era incorporant-hi una obra inèdita del príncep dels nostres poetes, de l'escriptor a qui més glòria deu la nostra llengua literària després del redreçament efectuat per Verdager.³³

L'intercanvi epistolar entre Puig i Carner permet també prendre el pols a les constants dificultats de les Edicions Proa, que es tradueixen en el desànim d'un Puig que anhelaria publicar ràpidament *El pelegrí*. El 18-I-1951, el novel·lista li escriu: «No venen subscripcions, ningú no ens ajuda, sembla que els catalans visquin en un trist descuit (o si més no oblit) de l'espiritual, la cultura, l'art.»³⁴ Uns dies després,

33. Tasis, que desconeix l'autoria de la nota editorial, escriu a Xuriguera el 27-XI-1950: «Llegiu l'anunci de la primera sèrie de volums. Si n'endevineu l'orientació us agrairé que me l'expliqueu car jo me'n sento incapaç. A no ésser que tot sigui posat en joc —el nom de Carner i tot a desgrat de no ésser novel·lista— per a fer el marc a *Les novel·les de Janet Masden*» (TASIS & XURIGUERA 2002: 110).

34. Un mes abans, el 13-XII-1950, Obiols anticipa a Carner la impressió que Puig li havia traslladat a l'entorn de les poques subscripcions aconseguides per endegar la

el 23-I-1951, Carner assegura que el fracàs dels prospectes «és possible en tota mena d'èpoques» i que «les propagandes editorials es fan amb llibres». Així, Carner recomana a Puig de cercar mecenes per al projecte amb «quotes de “protector”» i «reemborsament en llibres a venir». A més, Carner li fa avinent l'opinió —que comparteix amb Guansé i amb Puig mateix— que és imprescindible l'entrada de llibres al Principat per a la reeixida de l'empresa.³⁵ L'actitud proposant del poeta obliga Puig a redreçar l'afligida —i sincera— expansió anterior i posa en clar que la «decepció» i «un cert pessimisme» no són, en cap cas, sinònim de renúncia. Assegura que és generós amb les lletres catalanes «i no sols com autor». I és que, com esmenta Llombart, «Proa compte surtout sur les indispensables injections d'argent du mécène de Proa, Joan Puig i Ferrer» (2006: 39). Malgrat això, el director literari confirma que *El Ben Cofat i l'Altre* «apareixerà al front de combat i com una senyera», sense el flanqueig del prestigi de l'editorial, sense els subscriptors i sense el finançament amb què comptava a Barcelona. Amb el número 93 de la col·lecció a la venda, Carner escriu a

---

represa editorial: «Pel que em va dir, sembla que s'havien fet unes il·lusions exagerades sobre les possibilitats d'engagar la col·lecció. Cosa que no em va sorprendre molt. Era previsible que no es podrien aconseguir mil subscriptors a base de fer-los pagar 2.500 francs a la bestreta (car el projecte era de començar amb dos milions i mig en caixa, extrets d'una tropa d'innocents). En general, l'innocent pensa que P. i F. té prou diners —i no s'erra de gaire— per posar l'afer en marxa; i, per ara, no crec que s'hagi subscrit ningú. [...] En fi, han decidit de publicar, només, *El Ben Cofat* i els dos primers volums de la seva “Summa contra gentiles”. I quedar-se a veure venir» (OBIOLS & CARNER 2013: 264).

35. El 4-XI-49, Guansé escriu a Puig: «I suposo que a l'interior —que és avui per a una empresa així la millor i més verge perspectiva— deu ser difícil encara de fer-hi entrar lots de llibres en quantitat considerable. Però aquesta introducció seria, em sembla, l'única sortida que us permetria entrades. (No sé si és clar aquest galimaties.)» (fons Joan Puig i Ferrer, BC).

Malgrat això, l'entrada clandestina de llibres a Catalunya (i, en general, les vendes escasses d'exemplars) és un problema persistent durant els anys de la represa. Així es palesa en una lletra de Rodoreda —resposta a una de Puig perduda—, del 28-VII-1953: «és evident que si els llibres no poden entrar a Catalunya [...] les edicions Proa han de naufragar. [...] Posats a Catalunya, tingueu la certesa, amic Puig, que la vostra novel·la es vendria i tindria l'èxit que es mereix. I sabeu que no ho dic pas per a consolar-vos, sinó perquè tinc raó» (RODOREDA 2017: 250).

Puig el 16-VIII-1951 que desitja «que el llibre faci una mica de goig i desvetlli alguna inquietud o alguna curiositat, no pas tant *pro domo mea*, com perquè, d'una part, em voldria d'haver-vos dat malastrugança, i, d'altra part, seria un final desastre de la nostra emigració que ni un noble intent de difusió del català no reeixís». Una reeixida dificultosa, considera Puig, que creu que es troba en mans de la «indiferència dels lectors catalans». Això, no obstant, posa fi a la desesma amb uns mots esperonadors i assegura: «treballem, treballem, estimat Carner. No ens resta altra esperança ni consol.»

Malgrat que després d'unes quantes cartes es produeix el silenci entre Puig i Carner, el primer, sota la gerència de Queralt, segueix treballant per a la represa de Proa i la publicació d'*El pelegrí apassionat*. La necessitat de posar-se novament al capdavant de la direcció literària de les edicions a França permet resseguir, avui, un intercanvi epistolar bastit des de «l'exili angoixosament llarg», en mots de Puig. Aquest carteig de trenta-sis lletres descobreix de primera mà un nou entramat ocult de l'enemistat de Puig i Canyameres: els intents de difamar i incriminar públicament l'autor d'*El gran sapastre* amb la presentació d'un recull de sonets als Jocs Florals de París del 1948. Així mateix, l'epistolari posa al descobert el procés de traducció i publicació d'*El Ben Cofat i l'Altre* —amb la indispensable col·laboració amical d'Obiols— i les múltiples dificultats econòmiques de l'editorial. Les relacions epistolars entre Puig i Carner revelen una amistat sincera: un Carner equànime —que defuig les polèmiques que persegueixen el seu corresponsal i se centra en la producció literària de l'escriptor— i un Puig que demostra repetidament l'estima —personal i intel·lectual— envers el poeta. Un Carner de poques paraules que es mostra conciliador i disposat a escoltar i judicar l'obra literària de l'escriptor selvatà. Un poeta que combat l'*svogliatezza* i una multitud de feines per trobar temps per escriure. I, sobretot, un nou Puig, que s'humanitza per sortir de l'encarcament en què la crítica (coetània i posterior) l'ha situat i que transcendeix la visió de l'home-anècdota, suma de faltes i d'errors. Lluny del motlle crític tradicional, l'intercanvi epistolar fa surar un Puig més humà: amb defectes, però també amb virtuts i, sobretot, amb l'obsessiu delit d'explicar-se. Després de dotze anys a França, i amb l'aval d'un pla de publicacions per a *El*

pelegrí, vint-i-tres lletres fan emergir l'home (ferit d'una nafra que emmetzina tot el que escriu) que fa néixer aquest intercanvi epistolar; fan sortir l'home que es feu (re)escrivint novel·les, sonets, memòries i epistolaris. Un carteiig que, al capdavant, posa en clar una relació honesta, farcida de silencis, d'afliccions, de treballs i d'esperança.

BIBLIOGRAFIA

- BENQUEREL (1982): Xavier Benguerel, *Memòria d'un exili: Xile 1940-1952*, Barcelona: Edicions 62.
- BOHIGAS (1982): Pere Bohigas, «*El Ben Cofat i l'Altre (El misteri de Quanaxhuata)* de Josep Carner», dins: *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 438-450.
- BUSQUETS I GRABULOSA (1993): Lluís Busquets i Grabulosa, «Epistolari entre Joan Puig i Ferrer i Xavier Benguerel (1949-1953)», dins Albert Manent i Ramon Pla: *Miscel·lània Joan Triadú*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 145-178.
- CAMPS I ARBÓS (2010): Josep Camps i Arbós, «Apunts per a una lectura del *Diari íntim* de Ferran Canyameres», *Ítaca. Revista de Filologia*, n. 1, p. 77-93.
- (2007): Josep Camps i Arbós, «Les cartes entre Josep Queralt i Josep Carner. Materials per a l'estudi de la literatura catalana de l'exili», *Els Marges*, n. 81, p. 89-106.
- (2004): Josep Camps i Arbós, «Les Edicions Proa de Perpinyà (1949-1965)», *Els Marges*, n. 72, p. 45-76.
- CANYAMERES (1996): Ferran Canyameres, *Obra completa* VI. *Epistolari* (1939-1951), edició a cura de Montserrat Canyameres, Barcelona: Columna.
- CARNER (2009): Josep Carner, *Epistolari de Josep Carner*, vol. VI, a cura d'Albert Manent i Jaume Medina, Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- FAULÍ (2002): Josep Faulí, *Els jocs florals de la llengua catalana a l'exili* (1941-1977), Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GRAELLS (1975): Guillem-Jordi Graells, «Introducció», a Joan Puig i Ferrer: *Ressonàncies* (1942-1952). *Diari d'un escriptor*, Barcelona: Edicions 62, p. 9-36.
- GUILLAMON (2016): Julià Guillamon, «“Us sentiu amb coratge de tornar-vos a fer editor?” Glòria, exili i represa d'una editorial pionera: Edicions Proa de Badalona», *L'Avenç*, n. 424, p. 26-37.

- LLOMBART (2006): Maria Llobart, *Les exilés catalans en France : histoire d'une résistance culturelle (1939-1959)*, París: Université Paris 8.
- MORALES (2008): Mercè Morales, *La Generalitat de Josep Irla i l'exili polític català*, Barcelona: Editorial Base.
- OBIOLS & CARNER (2013): Armand Obiols & Josep Carner, *Cartes 1947-1957*, a cura de Jordi Marrugat, Sabadell: Fundació La Mirada.
- ORTÍN (2002): Marcel Ortín, «Els Dickens de Josep Carner i els seus crítics», *Quaderns. Revista de traducció*, n. 7, p. 121-151.
- (1996): Marcel Ortín, *La prosa literària de Josep Carner*, Barcelona: Quaderns Crema.
- PUIG (1981): Joan Puig i Ferrer, *Memòries polítiques*, Barcelona: Edicions Proa.
- (1975): Joan Puig i Ferrer, *Diari d'un escriptor. Ressonàncies (1942-1952)*, Barcelona: Edicions 62.
- RODOREDA (2017): Mercè Rodoreda, *Cartes de guerra i d'exili (1934-1960)*, a cura de Carme Arnau, Barcelona: Fundació Mercè Rodoreda – Institut d'Estudis Catalans.
- SOBREQUÉS & MORALES (2008): Jaume Sobrequés & Mercè Morales, *La Generalitat a l'exili*, Barcelona: Ara Llibres.
- SUBIRANA (2000): Jaume Subirana, *Josep Carner: l'exili del mite (1945-1970)*, Barcelona: Edicions 62.
- TASIS & XURIGUERA (2010): Rafael Tasis & Ramon Xuriguera, *L'espantós és el buit, el desert. La correspondència entre Rafael Tasis i Ramon Xuriguera*, edició a cura de Josep Camps i Arbós, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TEIXELL (2017): Oriol Teixell, «“La meva llegenda negra”. Una lletra de Joan Puig i Ferrer a Domènec Guansé», *Els Marges*, n. 113 (tardor 2017), p. 92-104.
- (2016): Oriol Teixell, «Between history and fiction: the epistolary relationship between Joan Puig i Ferrer and Domènec Guansé in republican exile (1949-1954)», dins Emili Samper (ed.): *The Myths of the Republic: Literature and Identity*, Kassel: Edition Reichenberger, p. 201-221.